

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta,

Katedra fyzickej geografie a geoekológie

Japonsko – ako porozumieť krajine a vyhnúť sa kultúrnemu šoku

RNDr. Karol Kasala, PhD.

*Katedra regionálnej geografi, ochrany a plánovania krajiny, Prírodovedecká fakulta UK v
Bratislave*

TEXT K PREDNÁŠKE

2019

*Prednáška a text sú súčasťou riešenia projektu: KEGA č. 003UK-4/2017: Terénne vyučovanie
geovied s využitím vybraných náučných chodníkov*

„Na svete je iba málo národov, ktoré by nejakým spôsobom nezaznamenali idey, kultúru a ekonomiku Japonska. Pre mnohých však táto krajina zostáva tajomstvom, akýmsi nevyriešeným rébusom. Hoci je Západom silne ovplyvnené, Japonsko je iné ako ktorákoľvek iná západná krajina a líši sa aj od ostatných ázijských spoločností. Japonsko predstavuje ojedinele prispôsobivé miesto, kde tradícia a modernosť tvoria súčasť jednej continuity.“ (Japonsko, 2009, s. 17)

Úvod

Japonsko je nazývané krajinou vychádzajúceho slnka – *Nihon*. Krajina Východu je zároveň štátom, ktorý zaznamenal za 100 rokov od konca 19. storočia najrýchlejšiu zmenu ekonomiky a spoločnosti. Japonsko sa po druhej svetovej vojne stalo rýchlo druhou najväčšou ekonomikou a technologickým vodcom vo svetovej ekonomike. Je krajinou protikladov a kontrastov, kde sa snúbi staré a nové, miešajú sa kultúry a kde je všetko inak ako v oblastiach západnej kultúry a civilizácie. „Na čo my z nášho stanoviska intuitívne nahliadame určitým spôsobom, k tomu sa oni z toho svojho rovnako intuitívne stavajú úplne opačne. Hovoriť odzadu, písať odzadu, čítať odzadu, to je iba abeceda ich odlišnosti. Tá prevrátenosť siaha hlbšie než iba k spôsobom vyjadrovania, a to až k samotnej podstate uvažovania. Náš spôsob myslenia, ktorý považujeme za prirodzený, u nich nenachádza pochopenie. Na druhej strane praktiky, ktoré nás zarážajú ako nezmyselné a neprirodzené, sú im úplne vlastné.“ (Macfarlane, 2013, s. 23). Mnohí autori zdôrazňujú, že japonská kultúra je od západnej vôbec najodlišnejšia a aj preto je pre Európana pobyt v Japonsku takým kultúrnym šokom a pre Japonca dorozumieť sa s Európanom a porozumieť mu tak náročné. Porozumieť Japonsku znamená nielen vidieť, zažiť priamu skúsenosť, ale aj kombinovať pohľady zvonka, uplatňovať západné hľadiská, ako to predkladá napríklad P. P. Karan (2005) v najlepšej geografickej monografii o Japonsku, ale aj pokúsiť sa „nazrieť do Japonska zvnútra“, ako sa o to pokúsil Alan

Macfarlane (2013). Predsudky a antagonizmy, ktoré sprevádzajú obe strany, ako Japonsko a Japoncov, tak aj Západ a Európanov či Američanov, viedli k minulosti ku xenofóbii.

Dejiny Japonska sú azda najvýraznejšie dejinami striedania období otvorenosti a uzavretosti voči vonkajším kultúrnym a ekonomickým impulzom. Dôsledkom v obdobiach otvorenosti bolo preberanie a rýchle uvádzanie inovácií v ekonomike, kultúre a celej spoločnosti. Napriek svojej špecifičnosti, odlišnosti, nie je japonská kultúra úplne autonómna, ale je zmesou pôvodného a importovaného. Japonci však vnesené prvky adaptovali na svoje podmienky. Pozmenili tak v minulosti importovaný budhizmus, manažment alebo organizáciu produkcie a v období od 70. rokov 20. storočia naopak oni ovplyvňovali týmito modifikovanými prvkami západnú spoločnosť a jej jednotlivé súčasti. Najprv teda dochádza ku koexistencii domáceho a importovaného (napr. šintoizmus a budhizmus), potom k napodobňovaniu, neskôr k návratu k sebe, k tradícii a nakoniec k vývozu modifikovanej verzie. Ako príklad možno uviesť japonskú architektúru, ktorá po preberaní čínskych vplyvov koncom 19. storočia kopírovala západné budovy a v prvých desaťročiach 20. storočia sa vrátila k vlastnému kultúrnemu dedičstvu a jeho fúzii s importovanými prvkami. V druhej polovici 20. storočia sa stáva japonská škola jednou z najinšpirujúcejších (napr. Kenzô Tange a metabolizmus) vo svetovej architektúre. „Dnes sú príklady japonského umenia, architektúry a záhrad prítomné v mnohých častiach sveta. Japonský film, manga a anime majú globálnych fanúšikov vrátane mnohých mladých ľudí. Architektonické vplyvy japonského minimalizmu a harmónie s prírodou sú prítomné v plánovaných komunitách v Európe, USA a inde. Japonsko je často popisované ako ázijský národ, ktorý inkorporoval najväčšie množstvo vplyvu zo zahraničia a predsa zachoval svoju vlastnú osobitú kultúru. Nikde sa neprejavuje tento argument silnejšie, než v oblasti vizuálnych a performatívnych umení. Tradičné japonské záhrady, kabuki a kaligrafia ako aj ich moderné varianty zostávajú živými umeleckými formami popri zahraničných filmoch,

sochárstve a architektúre. Svet silne ovplyvňuje Japonsko v umení, podobne ako Japonsko ovplyvňuje ostatný svet.“ (Ellington, 2009, s. 275-276).

Transformácia všetkých oblastí japonskej spoločnosti je spätá najmä s otvorením krajiny v ére Meidži, ktorá po roku 1868 ukončila 200 ročné obdobie japonskej izolácie *sakoku* a urýchlila sa po druhej svetovej vojne. V dôsledku ekonomickej modernizácie sa Japonsko zmenilo vo všetkých zložkách: spôsobe života, spotrebiteľskom správaní, transformácii sociálnej a politickej organizácie spoločnosti, štruktúre a technologickej úrovni ekonomiky, hodnotách a postojoch. Tieto zmeny boli dôsledkom procesov modernizácie, internacionalizácie a westernizácie. Zmenila sa aj pôvodne silne homogénna spoločnosť, predovšetkým v dôsledku procesov globalizácie a migrácií obyvateľstva. Hlboká kultúrna transformácia sa nedotkla výrazne iba podstaty japonskej kultúry, „japonskej duše“, prežívania Japoncov, ich vzťahu k prírode a ku sebe samému.

Krajina, ktorá zažila vo svojej histórii striedanie období uzavretosti a otvorenosti, je charakteristická po druhej svetovej vojne predovšetkým dynamikou zmien vo všetkých oblastiach. Dynamika je akousi „jednotiacou niťou“, prepájajúcou všetky geografické sféry v krajine. Prejavuje sa v prírodnej zložke: zemetrasenia, aktívny vulkanizmus, cunami; v ekonomike: rýchly ekonomický rast, štrukturálne a technologické zmeny; v kultúre a spoločnosti: západný spôsob života, hodnoty a pod. Japonsko v dôsledku zmien v súčasnosti patrí medzi ekonomicky a technologicky najrozvinutejšie krajiny, má tretiu najväčšiu ekonomiku sveta a spoločnosť modernú nielen na ázijské pomery. Napriek hlbokým zmenám je však ojedinelým príkladom spoločnosti, idúcej vlastnou cestou vývoja. Mnohí autori zdôrazňujú osobitosti jej cesty, ktoré dokonca poukazujú na to, že je možný aj iný scenár vývoja, ako ísť cestou rozvoja aplikujúc uniformný model západného smerovania s jeho

chápaním slobody, pluralizmu, demokracie, individualizmu, podstaty inštitúcií, spoločenského vedomia, občianskej spoločnosti či politického systému. Skupinová mentalita, samurajský koncept služby, koncepty čistoty, minimalizmu a vlastnej estetiky, pretrvávajúce princípy neokonfucianizmu a pod. spoluvytvárajú unikátny fenomén spoločnosti, ktorá je inšpiratívna aj pre hľadanie trajektórie vývoja budúcnosti Západu či rozvojových krajín.

„V roku 1964 sa Japonsko znova pripojilo k svetu. Povojnové obdobie biedy, poníženia a až do roku 1952 okupácie Spojencami sa konečne skončilo a začali sa roky ekonomického zázraku. Vo formálnom, politickom zmysle sa Japonsko pridalo k svetu ako suverénny národ v septembri 1951, kedy ministerský predseda Šigeru Jošida podpísal v San Franciscu mierovú zmluvu s bývalými nepriateľmi svojej krajiny, hoci predbežne bez Číny a Sovietskeho zväzu. Veľkou oficiálnou oslavou japonského povojnového mierového a demokratického oživenia mala byť jeseň roku 1964, keď sa v Tokiu konali olympijské hry. To už Japonsko nebolo porazeným národom v nemilosti, ale úctyhodná krajina. Po rokoch horúčkovitého budovania diaľnic a štadiónov, hotelov, kanalizácie, nadzemných železníc a podzemných spojov bolo Tokio pripravené prijať svet veľkolepým predvedením lásky, mieru a športu.... Prehnané sebavedomie, fanatizmus, prenikavý pocit menejcennosti a občas obsesívna posadnutosť národnou prestížou - to všetko, ako uvidíme, hralo svoju úlohu v dejinách moderného Japonska. Jedna výnimočná schopnosť však poslúžila Japonsku lepšie než ostatné: dar čo najlepšie využiť porážku.“ (Buruma, 2004, s. 7 a 11).

Príčiny špecifičnosti a odlišnosti japonskej kultúry a spoločnosti

Japonská história je predovšetkým históriou meniacej sa otvorenosti a (dobrovoľnej) izolácie. Japonská kultúra a japonská spoločnosť sa formovali v kontexte (východo)ázijskej kultúry/myslenia a vznikla ako istá kombinácia vplyvov pochádzajúcich z domáceho šintoizmu a importovaných prvkov: konfucianizmu, taoizmu a predovšetkým budhizmu.

Medzi najzásadnejšie špecifiká a odlišnosti, definujúce japonskú osobitosť a rozdielnosť voči Západu, patrí skupinovú mentalitu. Japonsko je v tomto zmysle opäť opakom Západu: kým osobné zámeno *ja* sa v angličtine píše s veľkým začiatočným písmenom, v japončine jeho preklad znie „súčasť celku“. Príčiny skupinovej mentality sú rôzne. Konfuciánska etika zdôrazňuje postavenie jednotlivca v spoločnosti, vzťah a úctu k autoritám, podriadenosť poriadku a sociálnu harmóniu. Niektorí autori zdôrazňujú vplyv poľnohospodárskych metód: pestovanie obilnín v Juhozápadnej Ázii ako činnosť menej náročná na prácu umožnila vznik individualizmu a monoteizmu, kým pestovanie ryže v Južnej a Východnej Ázii, vyžadujúce si kolektívne úsilie, viedlo k vzniku polyteizmu a skupinovej mentality. Alan Macfarlane uvádza ďalšie faktory: absenciu dominantného monoteistického náboženstva a budhistické popretie viery v existenciu individuálnej duše a „chatrný spoločný tradičný japonský dom, kde všetci žili a spali v jednej izbe a kde bolo nemožné mať súkromie“ (Macfarlane, 2013, s. 87). V súlade s japonskými protirečeniami však dodáva, že Japonec je zároveň osamelý a vnútorne prázdny (viď diela Haruki Murakamiho; napr. Murakami 2015). To môže súvisieť s budhistickou snahou o dosiahnutie vnútornej prázdnoty (*šúnjatá*), stotožnenie sa tak s podstatou sveta. Skupinovú mentalitu ovplyvňuje ekonomiku ako dôležitý faktor jej rastu, limituje postavenie jednotlivca a príjem horných vrstiev a dokonca prostredníctvom „skupinového turizmu“ ovplyvňuje aj krajinu.

Japonci sa veľmi silne identifikujú v rámci príbuzných kruhov (*uchi* a *soto* – členské a nečlenské skupiny). Najvýznamnejšie väzby majú s príslušníkmi vnútorných kruhov a postavenie v rámci kruhov ako aj v rámci konvenčných spoločenských hierarchií ovplyvňuje komunikáciu, vyjadrovanie, etiketu. Japonská spoločnosť je tak všeobecne považovaná za jednu z najviac *kontextuálnych* spoločností. Všetko konanie a správanie, komunikáciu i schopnosť porozumieť je potrebné vidieť v kontexte. Japonec tak inak komunikuje so svojím otcom alebo šéfom

firmy, inak so súrodencom, inak so spolupracovníkom (podľa jeho zaradenia v hierarchii podniku) a pod. Navyše je silne ovplyvnený tým, čo sa od neho očakáva i motiváciou nestratiť svoju tvár; dochádza tak často k rozporu medzi tým, ako sa skutočne cíti a tým, čo sa od neho očakáva.

Skupinová mentalita a identifikácia nie je jediným špecifikom, prispievajúcim ku kultúrnemu šoku, ktorý môže zažívať cudzinec v Japonsku (pritom je potrebné rozlišovať krátko- a dlhodobého návštevníka, cieľ jeho návštevy, ale aj jeho vek, vzdelanie, krajinu a kultúru pôvodu a pod.). Šokujúco môžu na návštevníka pôsobiť technológie (zvládnutie ovládania toaliet je majstrovským kusom), prehustenie miest a doprava, odlišná estetika Japoncov a podobne. Kultúrny šok súvisí s nielen s kultúrou a spoločnosťou, ale aj s krajinou ako takou a jej prírodou – vysoká vlhkosť najmä počas obdobia monzúnových dažďov alebo časté zemetrasenia.

Tak ako porozumieť Japonsku a vyhnúť sa kultúrnemu šoku?

*V krajine sú rozšírené aj samovraždy. Aký postoj k nim majú Japonci?
Jeden z častých spôsobov je, že sa hodia pod vlak. No a keď ste práve v tom vlaku, čo vám napadne? Že je to tragédia.*

V Japonsku začnú ľudia vo vlaku rozprávať, prečo sa radšej neobesil, my máme predsa povinnosti a kvôli nemu teraz budeme meškať do práce. Nehovoriac o tom, že škody musí zaplatiť jeho rodina. Človek tam jednoducho nemá robiť to, čo druhým prekáža a čo im spôsobuje problémy.

*Takže toto je príklad, kedy je spoločnosť nadradená jednotlivcovi?
Tak. Samozrejme, že aj Japonci súcitia a vravia si chudák človek. Ale sú aj veľmi nahnevaní. Toto bol jeden z mojich kultúrnych šokov.*

<https://dennikn.sk/54558/v-japonsku-zila-sestnast-rokov-najdolezitejsia-je-spolocnost-az-potom-jednotlivec/>

Tuhle příhodu mi vyprávěla lektorka japonštiny. Kdysi jela z Tokia do nějakého města šinkanzenem, a když přišla na nástupiště asi tři minuty před odjezdem, vlak tam už stál. Když se dveře ihned po nástupu zavřely, trochu ji to sice překvapilo, ale ne tolik jako informace, že vlak jede opačným směrem. Její vlak totiž měl stát na tom samém nástupišti, ale na druhé koleji. A to dá rozum, že když má vlak pravidelný příjezd dvě minuty před odjezdem, tak že tam nebude dřív, a tak přijel minutu poté, co ona odjela. Pokud se zkrátka říká, že japonské vlaky jezdí na minutu přesně, tak je to stoprocentní pravda.

https://www.idnes.cz/cestovani/kolem-sveta/japonsko-pro-cecha-kulturni-sok-na-druhou-aneb-proc-to-hergot-funguje.A090225_121505_igsvet_tom

Kultúrny šok v Japonsku nastáva skôr u cudzinca zdržujúceho sa v krajine dlhodobejšie, krátky pobyt s pohybom v turisticky zaujímavých a navštevovaných oblastiach je „bezpečný“ a ku kultúrnemu šoku nemusí dôjsť vôbec (viď posledný odkaz na článok na idnes.cz) resp. môže byť príjemným zážitkom (stretnutie s japonskou úslužnosťou či poriadkom; <http://www.webcestovatelu.cz/95042-ja-pan>), alebo k nemu môže dôjsť paradoxne po návrate domov (Kučera 2006).

Skutočný kultúrny šok nastáva až v kontakte s Japoncom, vo vzťahu s obyvateľom krajiny, v dlhodobejšom vzťahu s krajinou a jej ľuďmi. Stránka Study Kyoto (<https://www.studykyoto.jp/en/magazine/2018/03/09/culture-shock/>) predstavuje kultúrny šok ako sériu štádií:

1. Fáza zaľúbenosti, kedy sú na začiatku rozdiely vnímané pozitívne; typická pre krátkodobý pobyt.
2. Kultúrny šok – štádium frustrácie, kritického postoja, zníženej schopnosti komunikovať. Tu je potrebné nenechať sa frustráciou ovládnuť, dôležitá je podpora priateľov, snaha porozumieť, otvorená myseľ.

3. Prispôsobenie – svetlo na konci tunela, poznanie, čo sa očakáva odo mňa v novej kultúre, rastie schopnosť správať sa v novej kultúre.
4. Adaptácia/asimilácia – osoba sa cíti v hostiteľskej kultúre príjemne a je s ňou dôverne oboznámená.

Teoretické prístupy okrem vývoja kultúrneho šoku a adaptácie pozdĺž fáz (štádií) zdôrazňujú vývoj pozdĺž U-krivky: po príchode po čase nastáva kultúrny šok, ktorý vystrieda neskôr zotavenie; celý vývoj kladú viacerí autori (napr. Zapf 1991) do priebehu jedného roka. Okrem už spomínaného kontextu (krajina jeho pôvodu, dĺžka a cieľ cesty a pod.) sa literatúra zameriava aj na rozdiely medzi kultúrnymi kontaktami vnútri spoločností (napr. migranti a utečenci vs. domáce obyvateľstvo) a medzi spoločnosťami (Ward et. al 2005); postoje v interkultúrnom kontakte môžu oscilovať medzi asimiláciou a multikulturalizmom. Zdôrazňuje sa rast interkultúrnych kontaktov ako vnútri spoločností, tak aj medzi nimi (dôsledok predovšetkým globalizácie). Jedným z teoretických prístupov je hypotéza podobnosti a atraktivity: čo nám je bližšie, to nás viac priťahuje. Koncepcia je blízka tomu, čo zažívame v posledných rokoch, kedy sa prostredníctvom sociálnych sietí utvrdzujú naše postoje. Uzatváranie do sociálnych bublín nás robí čoraz menej ochotnými počúvať a diskutovať a spoločnosť sa polarizuje. Schneider a Barsoux identifikujú hlavné kompetencie pre kultúrnu adaptáciu (viď Chris Neill 2017): lingvistické schopnosti, motiváciu žiť v zahraničí, toleranciu neurčitosti a neistoty, trpezlivosť a úctu, kultúrnu empatiu, silnú sebadôveru a zmysel pre humor. Súčasná literatúra zdôrazňuje najmä dva prístupy v medzikultúrnej adaptácii: kultúrne učenie (*culture learning*; zamerané na behaviorálne zmeny, umožňujúce prežiť a vydržať v novom kultúrnom prostredí) a *stress and coping* prístup s dôrazom na afektívne a emočné dôsledky kultúrneho kontaktu (Ward et. al 2005).

Porozumieť Japonsku sa snažili viacerí autori, z ktorých by som vyzdvihol dvoch, aj pre prístupnosť ich diel v slovenskom a českom jazyku. Nazrieť do Japonska znútra (Macfarlane 2013) a pochopiť Japonsko prostredníctvom skúsenosti, učením sa „japonskej ceste dó“ (Arrupe 1992).

Zoznam literatúry:

Arrupe, P. 1992. *Misionár v Japonsku*. Trnava, Vydavateľstvo Spolku sv. Vojtecha.

Buruma, I. 2004. *Zrod moderného Japonska*. Bratislava, Slovart.

Ellington, L. 2009. *Japan. Asia in focus*. Santa Barbara, Denver, Oxford, ABC – CLIO. *Japonsko*. 2009. Praha, Ikar.

Karan, P. P. 2005. *Japan in the 21st century. Environment, economy, society*. Lexington, The University Press of Kentucky.

Kasala, K. 2014. *Geografia Japonska*. In: Gurňák, D. a kol. *Geografia Ázie*. Bratislava, Univerzita Komenského, s. 348-392.

Kučera, D. 2006. *Kulturní šok*. (<https://www.hedvabnastezka.cz/rady/1775-kulturni-sok/>).

Macfarlane, A. 2013. *Japonsko za zrcadlem*. Zlín, Kniha Zlín.

Masahiko Shiraki. 2014. *Masahikovými očami*. Bratislava, Ikar.

Murakami, H. 2015. *Norské dřevo*. Praha, Odeon.

Neill, C. 2017. *Finding your feet – cultural adjustment*.
<https://www.madridmetropolitan.com/2017/05/03/finding-feet-cultural-adjustment/>.

Sean Bramble, P. 2005. *Japan. Culture shock! A survival guide to customs and etiquette*. Singapore, Marshall Cavendish Editions and Portland, Graphic Art Books.

Ward, C., Bochner, S., Furnham, A. 2005 (2nd ed.). *The psychology of culture shock*. Philadelphia, Taylor and Francis.

Zapf, M. K. 1991. *Cross-cultural transitions and wellness: Dealing with culture shock*.
International Journal for the Advancement of Counselling 14, 105-119.

*Poznámka autora: text je v značnej miere založený na kapitole „Geografia Japonska“
z učebnice Geografia Ázie (viď Kasala, 2014 v Zozname literatúry)*